ÖNAZONOSSÁG ÉS ÉNGYŰLÖLET

PAVLOVITS TAMÁS

„Mert aki magát felmagasztalja, megaláztatik,
és aki magát megalázza, felmagasztaltatik.”
Mt 23,12

Önidentitás és éngyűlölet látszólag összeférhetetlen fogalmak. Az én gyűlölete mintha szükségszerűen meghasonláshoz vezetne önmagunkkal, következésképpen nem az azonosság, hanem az elkülönböződés, a kettősség felé mutat. Ebben az írásban arra szeretnék egy példát mutatni, miért nem következik az én gyűlöletéből szükségszerűen a szembefordulás önmagammal, és miként lehet az én gyűlölete egy olyan törekvés eszköze, amelynek célja az önazonosság, azaz az önmagammá válás. Ez természetesen nemcsak egy sajátos én-értelmezést, hanem egy különleges önmagaság értelmezést is feltételez. Az én gyűlölete, azaz a gyűlöletes én egy tipikusan pascali fogalom. A pascali én- és önmagaság felfogását nem önmagában, hanem a 17. századi gondolkodás kontextusában vizsgálom arra keresve a választ, vajon mit ad hozzá az ő megközelítése a személyes identitás kora újkori értelmezéséhez. Először felvázolom a személyes identitás problémáját, amelynek perspektívájában a pascali én-felfogást értelmezem, majd elemzem a gyűlöletes én fogalmát, és végül megpróbálok levonni néhány következtetést a pascali megközelítésből a személyes identitás kérdésével kapcsolatban.[1]

I. AZ IDEM ÉS AZ IPSE

„A lélek határaira jártadban nem találsz, menj bár végig minden úton: olyan mélységes logosza van” (KKSch 232)[2] E preszókratikus töredék feltehetően a nyugati gondolkodás történetének első olyan megnyilvánulása, amely az önmagaság problémáját érinti. Hérakleitosz egy másik fragmentuma is e problémával kapcsolatos, és így hangzik: „Keresni kezdtem önmagamat

[1] Köszönöm a publikáció támogatását az Európai Uniónak és a Magyar Államnak. EFOP-3.6.2-16-2017-00007.

[2] Kirk, Raven, Schofield: *A preszókratikus filozófusok*, Hérakleitosz 232. Ford. Cziszter Kálmán és Steiger Kornél, Budapest, Atlantisz, 1998. 303. (A fordítást az eredeti alapján és a fordítók megjegyzésével összhangban módosítottam).

(edidzészamén emeóüton)" (KKSch 246).[3] Mint Hérakleitosztól tudjuk, a természet rejtekezni szeret, és talán önmagunkat is ezért kell keresni. Hérakleitosz e töredékei szervesen összekapcsolódnak az „Ismerd meg tenmagad!" orphikus-apollóni imperatívuszával, amelynek mély értelmű kibontását látjuk a szókratikus-platonikus hagyományban. E hagyomány értelmében önmagunk rejtőzködésének felismerése, majd e rejtőzködés feltárása etikai kötelességünk. E folyamat során nemcsak előhívunk valamit a rejtőzködésből, nemcsak egy tudással leszünk gazdagabbak, hanem önmagunk keresésével meg is változunk, mondhatni, egyre inkább önmagunkká válunk. E folyamat közben az, amit önmagunknak hívunk, maga sem marad érintetlen és változatlan, hanem folyton mássá lesz. Az önmegismerés tehát egyfajta önelsajátítást és önmagunkká válást jelent.

Az önmagaságra irányuló reflexió jelen van tehát a nyugati gondolkodás kezdetei óta, ám a kora modern korig várni kell arra, hogy e kérdéskör összekapcsolódjon az azonosság ontológiai-metafizikai problémájával, és létrejöjjön a személyes azonosság fogalma. E változás szoros összefüggésben áll a szubjektivitás kérdésének kora modern átértelmezésével, amelynek során megszületik a modern én-fogalom. Azonosság az, ami ellenáll az idő múlásának, azaz minden változás dacára ugyanaz marad. Miben ragadható vajon meg ez az azonosság az ember esetében? Az embernél nemcsak a testi azonosság problémájával szembesülünk, hanem beleütközünk abba is, hogy az ember gondolkodó, öntudattal rendelkező szellemi lény, aki nemcsak testileg, hanem szellemileg is ellenáll az idő változásának. Ugyanaz az ember nemcsak az ujjlenyomatát, a szeme színét és a genetikus kódját őrzi meg születésétől élete végéig, hanem személyét tekintve is ellenáll az időbeli változásnak, amennyiben megannyi differenciáló tényező (növekedés, öregedés, jellemfejlődés, tapasztalatok gazdagodása, sors stb.) dacára ugyanaz a személyiség marad. Még ha az embert szigorúan egységes létezőnek tekintjük is, akkor is komoly probléma, miként magyarázzuk az eleve adott egységnek, mint önazonosságnak és a személyiség önreflexiója során létrejövő személyes azonosságnak a mibenlétét, valamint e kettő egymáshoz való viszonyát. Így jutunk el a személyes azonosság igen összetett kérdéséhez.

Paul Ricoeur szerint a személyes azonosság problémája az azonosság kétféle értelme között kifeszülő fogalmi térben válik értelmezhetővé. E kétféle értelmet Ricoeur az *idem* és az *ipse* latin kifejezésekkel adja vissza: van egyrészt az *idem*-azonosság vagy az ugyanazság *(mêmeté)*, amely ellenáll az idő differenciáló erejének, másrészt pedig az *ipse*-azonosság, az önmagaság *(ipséité)*, amely az önreflexióval kapcsolatos és az öntudat szintjén ragadható

[3] Uo. Hérakleitosz 246, 314.

meg.[4] A személyes azonosság értelmezésében az jelenti a nehézséget, hogy e két azonosságot egyszerre kell figyelembe venni. Történetileg tekintve az *idem* és az *ipse* között (az ugyanaz és az önmaga között) John Locke tett először explicit módon különbséget az *Essay Concerning Human Understanding* II. könyvének 27. fejezetében, amely az „Azonosságról és különbözőségről" címet viseli.[5] Locke megkülönböztette egymástól az ember azonosságát és a személy azonosságát. Az ember azonosságát az élet biztosítja, azaz az a működés, amely által „állandóan cserélődő anyagrészecskék [...] egymást váltva eleven egységet alkotnak ugyanazon szervezett fölépítésű testtel".[6] A személy azonosságát viszont az önreflexió biztosítja. Az önreflexiónak köszönhetően jön létre a lélekben az öntudat és az én. A személy azonossága tehát a tudat és az én azonosságából fakad, és ez az azonosság addig terjed, amíg a tudat terjed. Ezért tulajdonít Locke oly nagy jelentőséget az emlékezetnek mint a tudat meghosszabításának a személyes azonosság meghatározásában.

Az *idem* (ugyanaz) és az *ipse* (önmaga) ricoeuri különbsége tisztán kirajzolódik tehát Locke megközelítésében. Érdemesnek tűnik azonban e megkülönböztetést kiegészíteni egy olyan szemponttal, amely nem jelenik meg Locke elemzésében. Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy az önmagaság csak belülről, azaz egyes szám első személyű nézőpontból hozzáférhető, azaz a személyes azonosság értelmezése során mindig számolni kell a szubjektum önreflexív, önértelmezési aktusaival is. E kiegészítésnek köszönhetően az azonosság és a személyes azonosság viszonya két különböző perspektívából írható le: egy külső, objektív, ontológiai nézőpontból és egy belső, szubjektív, fenomenológiai nézőpontból. A külső nézőpont lényegében az ember és a személy, a belső pedig az önmaga és az én között tesz különbséget. Mást jelent ugyanis azt kérdezni, vajon miben áll az ember önazonossága, és azt, vajon miben áll önmagam azonossága. Egyrészt az ember azonossága szükségszerűen megkettőződik a testi és a személyiségbeli azonosságra, másrészt az önazonosságom is megkettőződik az én, azaz az öntudat azonosságára, és az önmagamra, ami nincsen közvetlenül adva a tudatban. Mindkét megközelítésben az *idem* és az *ipse* ricoeuri kettősségét érhetjük tetten, és mindkettő érinti a személyes azonosság kérdését is, de más-más perspektívában.

E kétféle perspektíva megkülönböztetésére azért van szükség, hogy belássuk: noha Locke alkotja meg a személyes azonosság *(personal identity)* fogalmát, a probléma már előtte is jelen van a kora modern filozófiában. A továbbiakban félre szeretném tenni a külső-objektív megközelítést, és csak a

---

[4] Ricoeur, Paul: *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil, 1990. 13-15.

[5] Locke, John: *Értekezés az emberi értelemről*. Ford. Vassányi Miklós, Csordás Dávid. Budapest, Osiris, 2003.

[6] Uo. 365.

belsőre, nevezetesen az önmaga és az én közti különbségre szeretnék koncentrálni. Amellett fogok érvelni, hogy e kettősség a modern én-fogalom megszületésével már Locke előtt Descartes-nál és Pascalnál is megjelenik, bár kétségtelenül sokat köszönhetünk Locke-nak a fogalmi tisztázásért. Jelen tanulmányban nincsen alkalmam e különbséget mélyrehatóan elemezni Descartes-nál, ezért elsősorban Pascalnál vizsgálom az én és az önmaga különbségét a személyes identitás kontextusában. A pascali én-felfogást sem önmagában elemzem, hanem arra való tekintettel, hogy mire tanít minket e felfogás a személyes azonosság általában vett értelmezésében.

A GYŰLÖLETES ÉN (PASCAL)

KÉPMUTATÁS

A modern én-fogalom megszületése Descartes nevéhez kapcsolódik. Descartes az *ego cogito, ego existo* tétel kapcsán teszi fel a kérdést, hogy mi az az én: „Most azonban még nem látom pontosan, mi is vagyok, tudniillik mi az én, aki immár szükségszerűen vagyok *(Nondum vero satis intelligo, quisnam sim ego ille, qui jam necessario sum)*" (2. elmélkedés, AT VII, 25).[7] A descartes-i *ego* a tiszta értelem önreflexiójaként adódik, mint tiszta öntudat. Descartes ezt az ént szubsztancializálja. Az *ego* a gondolkodás önazonosságát biztosítja, mint *res cogitans*, gondolkodó dolog, amely minden kiterjedéstől, azaz minden testi-anyagi valóságtól függetlenül fennáll, és ezért szubsztancia. Locke nem szubsztancializálja az ént, de számára is az ember szellemi valóságának és önazonosságának meghatározó tényezője a tudat és annak önreflexiójából előálló én. Éppen ezért mind Descartes-nál, mind Locke-nál a személyes azonosság fontos, központi eleme lesz az öntudat és az én-tudat.

Pascal teljesen más megközelítésben értelmezi az ént. Ez az értelmezés nem független a pascali gondolkodás anti-karteziánus jellegétől. Pascal számára az én nem egy szubsztancia, nem a tiszta öntudat egysége, amelyet csak a tiszta értelemmel vagyunk képesek megragadni, és amely meghatározza az ember valódi önazonosságát. Az én nem ez, hanem egy illúzió. Pascal szerint az én nem elválasztható attól a képtől, amelyet önmagunkról alkotunk, és amelyet a környezetünk alkot rólunk. Az ént tehát nem metafizikai, hanem társadalmi-közösségi kontextusban értelmezi, és így az én nem egy metafizikai, hanem egy társadalmi identitás kifejezője lesz. Az én Pascal szerint valójában egy én-kép, amelynek megragadásában és kialakításában nem a tiszta értelem, hanem a képzelet vesz részt. Az énünk egy képzeletünk kiala-

[7] Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Ford. Boros Gábor, Budapest, Atlantisz, 1994. 34.

kította kép, amely meghatározza a társadalmi identitásunkat. Ezt a képet az önszeretetünk hozza létre, tehát affektív alapja van. Mivel az önmagunkról kialakított kép az önszeretetből fakad, szorosan összefügg a hatalom akarásával. Az énről alkotott kép éppúgy fakad belülről, mint kívülről: az önszeretet éppúgy táplálja, mint a társadalmi elismerés. Éppen ezért az embernek érdeke fűződik e kép fenntartásához, aminek komoly etikai következményei vannak. Egyrészt a képmutatás, másrészt a hízelgés. A képmutatás a hiúság megnyilvánulása, amikor a hamis énképünknek megfelelően viselkedünk. Azonosulunk a társadalmi szerepünkkel, pozíciónkkal, hatalmunkkal, azokra nem mint tőlünk idegen képekre, hanem önmagunkkal azonos jellemvonásokra tekintünk. Pascal az egész társadalmi hierarchiát az ilyen hamis énképek intézményesüléseként írja le. A hízelgés fő célja a hamis énkép fenntartása a hatalmi pozíciókat elfoglaló egyénekben. Az ember szereti az illúziót táplálni magáról, és különösen szereti, ha kívülről megerősítik ebben. Az ismerőseink következésképpen szinte mindig hazudnak nekünk, jelenlétünkben mindig másként beszélnek rólunk, mint a hátunk mögött. A társadalomban nagy, közös hazugságok részesei vagyunk, és a hamis énképünkből fakad az érdek, amely ezt fenntartja.

Az én tehát egy illúzió, hamis kép, amelynek nincsen valóságalapja. Pascal ebből indul ki, és ezért tartja veszélyesnek az én karteziánus szubsztancializálását, továbbá azt, hogy az ént és az öntudatot a személyes identitás központi magjaként írjuk le. Pascal arra mutat rá, hogy az én sokkal bonyolultabb képződmény, mint gondoljuk, kialakulásában és fenntartásában nemcsak tisztán tudati folyamatok vesznek részt, hanem az én legalább oly mértékben gyökerezik a képzeletben és az affektusokban is. Az, hogy az én érzelmi szinten is működik, jól mutatja a sértett hiúság, amely ellenáll az ént alkotó illúziók és én-hazugságok leleplezésének. Az énkép legnagyobb illúziója az, hogy az ént azonosnak tekintjük az önmagával, az *egó*t az *ipsé*vel. Másként mondva, összekeverjük valódi önmagunkat az önmagunkról kialakított hamis képpel, az énnel.

EGOCENTRIZMUS

A kérdés mármost az, miként alakul ki a hamis kép önmagunkról. Az illuzórikusság mellett az én másik fontos jellemzője, hogy a lélek centrumává teszi magát, amit, kortárs kifejezéssel élve, egocentrizmusnak nevezhetünk. „[Le moi] se fait centre de tout" (Br. 455) – írja Pascal. Az én centrális pozícióba való törekvése nemcsak a lélekben, azaz önmagunkban figyelhető meg, hanem az emberi közösségben is: ez a hatalom akarásának forrása. Az én természeténél fogva minden és mindenki centrumává akar válni, és így mindenkit uralma alá kíván hajtani, mert „minden én ellensége az összes

többinek, és mindegyiknek zsarnokává kíván válni" (Br. 455).[8] A központba törekvés motorja az önszeretet. Pascal szerint az ént nem a tiszta értelem önreflexív aktusa, hanem a szív önszeretete hozza létre. Az én így nem az öntudat szintjén értelmeződik, hanem sokkal mélyebben, az affektusok szintjén. Az én tehát nem más, mint az önszeretet *(amour propre)* kifejeződése a lélekben. Ennek eredményeként az én olyan centrum, amelynek központosító jellege mind a lélek önmagasága, mind a másokhoz fűződő viszonya szempontjából káros.

Centrális jellege következtében a lélek egy olyan zárt struktúrát ölt magára, amely Pascal szerint természetellenes. A természetellenesség azt jelenti, hogy az emberi lelket eredeti, természetes állapotában nem ilyen zárt, hanem nyitott struktúra jellemezte. Nyitottságát az eredendően rá jellemző szeretet, azaz a szív eredeti diszpozíciója biztosította. E különbséget egy levelében Pascal a bűnbeesés teológiai tanításának kontextusában értelmezi.[9] Az emberi lelket a bűnbeesés előtt véges önszeretet és végtelen istenszeretet jellemezte. Ez volt az emberi lélek eredeti, természetes állapota: végtelen nyitottság a Másra a szeretet által. A bűnbeeséssel ez a helyzet radikálisan átalakult, amennyiben hirtelen eltűnt a lélekből az istenszeretet, és megüresedő helyét az önszeretet töltötte ki. A szív eredeti diszpozíciójának megváltozása révén a lélekben eluralkodik az önszeretet, a nyitottságot felváltja az önmagába zártság, és létrejön az én. Az önmagunk szeretete hozza létre tehát a centrumot önmagunkban, vele együtt alakul ki a hamis kép önmagunkról, és ez hozza magával a vágyat arra, hogy másokat is uralmunk alá hajtsunk. Az önszeretet pedig a szív rossz diszpozíciójából ered: „mindezen hajlamok *(dispositions)*, amelyek oly távol esnek az igazságosságtól és az észtől, természetes módon a szívben gyökereznek" (Br. 100).

Láthatjuk tehát, mekkora a különbség a descartes-i és pascali én-értelmezés között. Pascal számára az én nem a tiszta értelem önreflexiója, hanem a szív önszeretete révén keletkezik. Az én nem szubsztancia, hanem egy kép, amelyet az önszeretet változtat illuzórikussá és hazugsággá. De a legfontosabb különbség abban a pascali figyelmeztetésben ragadható meg, miszerint önbecsapás az ént azonosítani önmagunkkal. Míg az önmagaság eredeti, természetes struktúrája a szeretet révén nyitott, addig az én, a maga köz-

[8] Pascal: *Gondolatok*, Br. 455. töredék. (A *Gondolatok* töredékeit saját fordításomban közlöm. A Br. Léon Brunschvicg számozására utal, amely megegyezik a magyarul olvasható *Gondolatok* kiadás számozásával: Pascal: *Gondolatok,* Ford. Pődör László, Gondolat, Budapest, 1978.)

[9] Blaise Pascal levele nővérének, Gilberte-nek apjuk halála alkalmából, 1651. október 17. Blaise Pascal: *Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről*. Ford. Pavlovits Tamás és Tímár Andrea, Osiris, Budapest, 1999. 262.

pontosító törekvésével, egy zárt struktúrát alakít ki a személyiségben. E különböző megközelítésből következik a következő lépés. Pascal szerint az önmegismerés imperatívusza magával vonja eme illuzórikus és zárt struktúra felszámolásának a szükségességét. Ez szerinte egyedül az éngyűlölet útján lehetséges.

ÉNGYŰLÖLET

Pascal a szókratikus hagyományt követi, amennyiben az önmegismerés fontosságát vallja: „Meg kell ismernünk önmagunkat. Még ha ez nem vezet is el az igazsághoz, arra legalább jó, hogy szabályozzuk életünket, mert nincs ennél fontosabb" (Br. 66). Az önmegismerés nem vezet el önmagunk teljes megismeréséhez, de etikai tétje van: szabályozza életünket. Pascal azért sem bízik annyira az önmegismerés folyamatában, mert nyilvánvaló: az én nem a tudat szintjén képződik, hanem a szív hamis hangoltsága hozza létre. Márpedig az ismeret és a tudat nem képes befolyásolni a szívet: az akaratunkkal nem uraljuk az affektusainkat. Ebből azonban nem következik, hogy teljesen tehetetlenek vagyunk a hamis énképpel szemben. Miként Spinoza tanítja, a tudatnak nincsen ugyan hatalma az affektusok felett, ám egy affektust képes legyőzni egy vele ellentétes affektus.[10] Pascal ezért állítja szembe a szeretettel a gyűlöletet. Ha az én az önszeretet eluralkodásának az eredménye, akkor egy megoldás van: le kell leplezni az én illuzórikusságát és gyűlölni kell azt. Az én ugyanis éppen hamissága miatt gyűlöletes. A mértéktelen önszeretet nem megképzi az önmagaságot, nem azonossá tesz önmagammal, hanem épp ellenkezőleg: eltorlaszolja az önmagamhoz vezető valódi utat. Az önszeretet csapda, amely hamis képet fest önmagamról, és ezzel megakadályozza, hogy önmagammá váljak. Ebből következik, hogy az önmegismerés vágya és az én gyűlölete nem ellentétesek, hanem összhangban vannak egymással. Pascalnál különbséget kell tehát tennünk az *ön*gyűlölet és az *én*gyűlölet között. A helyes önszeretet nem kizárja, hanem feltételezi az én gyűlöletét.

Ez egyrészt abból következik, hogy Pascal szerint a lélek eredendő diszpozícióját is jellemezte az önszeretet, noha nem mértéktelenül. Másrészt azokból a töredékekből is következik, ahol Pascal az önszeretet helyes mértékének helyreállításáról beszél: „Tagok. […] Annak érdekében, hogy szabályozzuk a szeretetet, amellyel önmagunknak tartozunk, egy olyan testet kell elképzelnünk, amelynek tagjai gondolkodnak, mivel az egész részei vagyunk, és meg kell figyelnünk, miként kellene szeretnie magát minden egyes tagnak" (Br. 474). A „gondolkodó tagok" metafora természetesen arra utal, hogy mindenkinek annyiban szabad csak szeretnie magát, amennyiben az egésznek a

[10] Lásd: Spinoza: *Etika*. Ford. Boros Gábor, Osiris, Budapest, 1997. IV. könyv, 7. tétel.

része. Ha az egész alatt most nem Krisztus testét, az Egyházat, hanem az emberek közösségét értjük, akkor mindenkinek az egészet kell szeretnie mindenkiben, és önmagát is csak annyiban, amennyiben az egész része. Hiszen, ha egy tag önmagát centrummá teszi, azaz megszünteti magában a nyitottságot az egészre, és önmagába zárul, akkor egy olyan illúzió csapdájába esik, amelynek eredményeképpen nemcsak saját maga, de az egész test halálát okozhatja. Az én gyűlölete tehát nem jelent öngyűlöletet. Az én gyűlölete annak a zártságnak a gyűlöletét jelenti, amely halálos veszély az emberre nézve. Ez kell felváltani a helyes önszeretettel, amely nem felszámolja, hanem fenntartja a lélek nyitottságát, mivel ez a szeretet másodlagos a mások és/vagy Isten szeretetéhez képest. Pascal itt ugyanarra a konklúzióra jut, mint Spinoza, csak természetesen más úton. Spinoza szerint ugyanis: „Aki az erény útján jár, azt a jót, amelyet magának kíván, a többi embernek is fogja kívánni, mégpedig annál jobban, minél nagyobb benne Isten ismerete”.[11]

Pascal szerint az ént azért kell gyűlölni, mert a hamis énképet a mértéktelen önszeretet hozza létre és tartja fenn. Az az eljárás, amelyet Pascal az illuzórikus én-képpel szemben alkalmaz, hasonlít Descartes hiperbolikus kételyéhez. Descartes is azért javasolja a túlzó kétely gyakorlását és fenntartását, amely az ítéletfelfüggesztést átbillenti az ítélet tagadásába, hogy ezzel ellensúlyozza a túlságosan megrögzött bizonyosságainkat, amelyeket nem könnyű néhány racionális érvvel megingatni.[12] Pascal ugyanezért javasolja az én gyűlöletét: itt is az a cél, hogy ellensúlyozzuk az önszeretetet, és így megszabaduljunk az énre vonatkozó illúziók megrögzött uralmától. Az én gyűlöletének szükségessége azon a felismerésen alapszik tehát, hogy az én nem azonos önmagunkkal, és hogy a legnagyobb tévedés, amelyet önmagunkkal szemben elkövethetünk nem más, mint az énkép és az önmagaság összetévesztése egymással.

AZ ÖNMAGASÁG ALAKZATAI (DESCARTES, LEIBNIZ, PASCAL)

Milyen következtetéseket szűrhetünk le a pascali én-felfogásból a személyes azonosság értelmezésére nézve? Az, hogy Pascal ilyen negatívan értelmezi az ént, szükségszerűvé teszi az én és az önmaga megkülönböztetését. Az én nem lehet az önazonosság hordozója, hiszen egy illúzió, egy kép, amelyet tévesen azonosítunk önmagunkkal. Ha érvényes az „Ismerd meg tenmagad!” parancsa, akkor észre kell venni, hogy az én nem elvezet önmagunkhoz,

[11] Uo, 4. rész, 37. tétel, 293.

[12] Lásd: Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*. Ford. Boros Gábor, Atlantisz, Budapest, 1994. 30-31.

hanem megakadályozza annak felismerését, kik is vagyunk valójában. Az önmegismerés továbbá még egy fontos dolog megértéséhez vezet el: az én és az önmagaság nem pusztán a tudatban gyökerezik, hanem affektív alapjai vannak. Az önmegismerés csak akkor jelent önelsajátítást is, ha képes vagyok a belső affektív viszonyaimat megváltoztatni, a mértéktelen önszeretetemet mások szeretetévé változtatni. Csak ezzel állítható helyre az a nyitottság, amely az önmagaság eredeti struktúráját alkotja.

Kétségtelen, hogy az önmagaságnak ez a modellje azt feltételezi, hogy a személyes azonosságot ne kívülről, ontológiailag, hanem belülről, fenomenológiailag értelmezzük. Azaz, hogy ne általában kérdezzük, mi teszi az embert azonossá önmagával, hanem egyes szám első személyben tegyük fel a kérdést, vajon én magamat mi tesz azonossá önmagammal. Ez vezet el ugyanis a személyes azonosság egzisztenciális értelmezéséhez. Számomra úgy tűnik, hogy Locke-nál e második kérdés nem, vagy csak érintőlegesen merül fel. Ám látni kell, hogy Descartes-nál és Leibniznél nagyon fontos kérdéssé válik, hiszen mindketten megkülönböztetik az *idem*et az *ipsé*től nemcsak ontológiailag, hanem fenomenológiailag is. Descartes-nál az öntudat egysége mellett, amelyet az ego fejez ki, megjelenik egy mélyebb és ennél nehezebben megközelíthető egység, amelyet az ember egységének, azaz a lélek és a test egységének nevez, és amelyet a személyiséggel hoz összefüggésbe. Ez az egység elsősorban nem a tudat, hanem az affektusok szintjén adódik a számunkra. A test és a lélek egységét „az ember filozofálás nélkül is érzi *(éprouve en soi-même sans philosopher)* […] amin azt értem, hogy mindenki egységes személynek érzi magát" (Erzsébethez, 1643 június 28).[13] Descartes szerint ezt az egységet elsősorban átéljük *(éprouvons)*, és csak utólag tudatosul bennünk. Az önmagaság tehát az öntudat alatt, mélyen jut kifejezésre, és nem azonos azzal az énnel, amelyet a *cogito* önreflexív aktusában ragadunk meg. Leibniz másik utat követ, de nála is megjelenik az öntudatban adódó én és az önmagaság különbsége. A *Nouveaux essais sur l'entendement humain*-ben Locke-kal vitázva fogalmilag is különbséget tesz a *moi* (én) és a *soi* (önmagam) között, és hangsúlyozza, hogy „ami az önmagát *(soi)* illeti, helyénvaló lesz megkülönböztetni az önmaga megjelenésétől *(l'apparence du soi)* és a tudatosságtól. Az önmaga alkotja a valóságos és fizikai azonosságot, míg az önmaga megjelenése [azaz az én], az igazságtól kísérve hozzáteszi ehhez a személyes azonosságot" (II, 27, 9).[14] Az önmagaság Leibniz szerint is több

[13] Descartes: *Test, lélek, morál, politika, vallás*. Ford. Schmal Dániel és Boros Gábor, Osiris, Budapest, 2000. 114.

[14] Leibniz: *Újabb értekezések az emberi értelemről*, Ford. Boros Gábor, Moldvay Tamás, Kékedi Bálint, Sallay Viola. L'Harmattan, Budapest, 2005. 213. (A fordítás nem tesz különbséget a *moi* és a *soi* között, ezért módosítottam.)

tehát, mint ami a tudatosság, azaz az apercepció számára adódik. Az én és az öntudat nem keverendő össze azzal, ami az én azonosságomat biztosítja. Nyilvánvaló, hogy sem Descartes, sem Leibniz nem értelmezi oly negatívan az ént, mint Pascal, de abban talán mindhárman egyetértenek, hogy az énben nem merül ki az önazonosság, és lényegében arra figyelmeztetnek, hogy az önidentitás problémája nem redukálható az öntudatra és az énre.

* * *

Descartes-nál és Leibniznél azért bonyolultabb a személyes azonosság kérdése, mint Pascalnál, mert náluk az *idem* és az *ipse* különbségét egyszerre kell külső ontológiai és belső fenomenológiai perspektívában értelmezni. Velük szemben Pascal érvénytelennek tekinti a külső nézőpontot azt állítva, hogy az semmit nem ad hozzá az ember személyes önmegértéséhez. Ha viszont csak belsőleg és fenomenológiailag tekintünk az *idem* és *ipse* különbségére, akkor a kérdés tisztán etikailag jelenik meg előttünk: mit kell tennünk annak érdekében, hogy elsajátítsuk önmagunkat? Ez a kérdés nemcsak Pascalnál, hanem Descartes-nál és Leibniznél is érvényes. Pascaltól továbbá nemcsak az én és az önmagaság megkülönböztetésének fontosságát tanulhatjuk meg, hanem azt is, hogy az én egy összetett konstrukció, amelyet nemcsak a tudat önreflexív aktusa hoz létre, hanem egy affektív viszony is. Ez az affektív viszony az önszeretet, amely meghatározza nemcsak önmagunkhoz, hanem másokhoz fűződő viszonyainkat is. Ha pedig ezek a viszonyok nem bizonyulnak harmonikusnak, akkor dolgoznunk kell azon, hogy felismerjük és helyreállítsuk igazi természetünket, amelynek lényege egy olyan, a másikra irányuló eredendő nyitottság, amelyet a szeretet alapoz meg.